

Co wisi na włosku? – analiza łączliwości semantyczno-leksykalnej frazeologizmu

Wstęp

Celem artykułu jest analiza łączliwości semantyczno-leksykalnej związku frazeologicznego *coś wisi na włosku*. W większości publikacji (ISJP, SFJP, SJPSz, USJP) zwrot ten ma dwa zupełnie różne znaczenia:

A) ‘coś (np. czyjeś życie, stanowisko) jest niepewne, bardzo zagrożone (SJPSz)’:

(1) Może i tak, ale teraz twoje życie *wisi na włosku*. (Google)

B) ‘coś (np. wojna, kłótnia) lada chwila może się zdarzyć, wybuchnąć (SJPSz)’:

(2) *Wojna wisi na włosku*. (Google)

W pierwszym przykładzie zagrożone jest coś, czego ktoś pragnie. Może to być życie, *małżeństwo*, *szczęście*, które obecnie trwają lub dopiero się wydarzą, jednak coś innego może przerwać ich istnienie lub nie dopuścić do ich realizacji.

W drugim przykładzie chodzi o coś, czego nie ma, jednak może się wydarzyć w każdej chwili, jak np. *wojna*, *awantura*, *konflikt*. Jest to oczywiście coś niepożądanego przez mówiących. Drugie znaczenie (B) pokrywa się z semantyką zwrotu frazeologicznego *coś wisi w powietrzu*.

Początkowo zwrot *coś wisi na włosku* miał tylko jedno znaczenie (a). Jako pierwsi odnotowali je autorzy słownika wileńskiego:

Życie wisi na włosku; ledwie tleje. (SJPWil)

Następnie, w niemal identycznym kształcie pojawiło się ono w słowniku warszawskim (SJPW):

Życie wisi już na włosku. (= ledwie tleje)

Wcześniej, w słowniku Lindego (SJPL) odnotowany został jedynie zwrot *coś wisi na cienkiej nitce*:

Zdrowie iego nam się zdało Iże na cienkiej nitce wisało. (SJPL)

Badania nad łączliwością frazeologizmu *coś wisi na włosku*

Badaniem łączliwości leksykalnej związków frazeologicznych zajmowali się m.in. Stanisław Bąba (1985; 1986; 2009) i Piotr Fliciński (2015). Pierwszy z autorów opisywał to zagadnienie, nie mając jeszcze dostępu do źródeł internetowych. Drugi bazował na danych z NKJP. Stąd wyniki badań są nieporównywalne, jednak z braku innych trzeba je wziąć pod uwagę.

W pierwszej i trzeciej kolumnie zostały wypisane rzeczowniki wchodzące w skład zwrotu *coś wisi na włosku*, które wystąpiły w pozycji pierwszego argumentu (podmiotu). W trzeciej i czwartej kolumnie widnieją numery ilustrujące liczbę poświadczeń omawianego zwrotu z danym rzeczownikiem.

Część rzeczowników wchodzących w skład frazeologizmu *coś wisi na włosku* pojawia się zarówno u S. Bąby, jak i P. Flicińskiego. Zdecydowanie więcej przykładów zebrał P. Fliciński, najprawdopodobniej ze względu na możliwość wykorzystania wyszukiwarki NKJP, np. wyraz *życie* mający największą liczbę poświadczeń u obu autorów pojawia się u S. Bąby zaledwie 4 razy, natomiast u P. Flicińskiego – 20 razy. Na drugim miejscu u P. Flicińskiego jest wyraz *wojna* (19 wystąpień), mający zaledwie 2 poświadczenia u S. Bąby. Wyraz *tragedia* cechuje podobna liczba wystąpień: u S. Bąby 3, u P. Flicińskiego 2. Słowo *los* pojawia się tylko w materiale pierwszego z autorów i ma 2 poświadczenia. Kolejną grupę stanowią rzeczowniki *awantura*, *konfrontacja*, *kryzys*, *sensacja* występujące każdy w jednym przykładzie u obu autorów. Zarówno S. Bąba, jak i P. Fliciński zbrali też grupę rzeczowników, która nie wystąpiła w materiale drugiego badacza. U S. Bąby są to *byt*, *zobowiązania*, *sojusz*, *zwycięstwo*, *wybuch wojny*, *rzeź*, *bójka*, *skandal*, *śmierć*, *pucz*, *kompromitacja*. U P. Flicińskiego natomiast: *awans*, *etat*, *pozycja*, *posada*, *praca*, *małżeństwo*, *romans*, *strajk*, *pokój*, *spokój*, *rozejm*, *szczęście*, *sprawa*, *system*, *władza*.

Badania S. Bąby		Badania P. Flicińskiego	
35 cytatów z prasy i literatury	Liczba przykładów	Dane z NKJP (91 rekordów z 235)	Liczba przykładów
życie	4	życie	20
tragedia	3	tragedia	2
los	2	los	0
wojna	2	wojna	19
awantura	1	awantura	1
kryzys	1	kryzys	1
sensacja	1	sensacja	1
konfrontacja	1	konfrontacja	1
byt, zobowiązania, sojusz, zwycięstwo, wybuch wojny, rzeź, bójka, skandal, śmierć, pucz, kompromitacja	1	awans, etat, pozycja, posada, praca, małżeństwo, romans, strajk, pokój, spokój, rozejm, szczęście, sprawa, system, władza	1

Tabela. Porównanie badań S. Bąby i P. Flicińskiego

Współczesne użycie zwrotu **coś wisi na włosku**

Choć trudno byłoby dziś zbadać występowanie rzeczowników odnotowanych tylko przez P. Flicińskiego w wypowiedziach pochodzących sprzed 30 lat, można sprawdzić, czy współcześnie używa się zwrotu *coś wisi w powietrzu* z rzeczownikami wynotowanymi tylko przez S. Bąbę. Ponieważ w NKJP ich nie było, sprawdziłam wystąpienia w wyszukiwarce Google. Okazuje się, że udało się znaleźć niemal wszystkie słowa (wyjątkiem są wyrazy *zobowiązania* i *pucz*), np.

- (3) Wciąż z przekonaniem, że nasz *byt wisi na włosku*.
- (4) Międzymorski *sojusz wisi na włosku*...
- (5) Nie powinniśmy dopuścić do takiej sytuacji, że *zwycięstwo wisi na włosku*.
- (6) Wszystko wskazuje na to, że *wybuch wojny wisi na włosku*.
- (7) Miałeś rację!! *Rzeź wisi na włosku!*
- (8) Kiedy *bójka wisi na włosku*, interweniuje policja.
- (9) Międzynarodowy *skandal wisi na włosku*.

- (10) Dużo tu humoru, nie mniej rzeczy poważnych, kilka razy *śmierć wisi na włosku*.
- (11) Polska defensywa się zupełnie pogubiła przy stałych fragmentach gry i totalna *kompromitacja wisiła na włosku*.

Oznacza to, że wyrazy te są używane przez mówiących w omawianym frazeologizmie.

W pierwszym znaczeniu (por. A), czyli ‘coś (np. czyjeś życie, stanowisko) jest niepewne, bardzo zagrożone (SJPSz)’ wystąpiły przykłady nr (3)–(5). *Byt* to coś, co istnieje obecnie i mówiący pragną, aby trwał dalej, jednak to trwanie jest zagrożone. W tym samym znaczeniu wystąpiły wyrazy *małżeństwo* i *szczęście* w przykładach z internetu:

- (12) *Ich małżeństwo wisało na włosku*. (NKJP)
- (13) *Nasze szczęście wisi na włosku... walczymy o bejbika*. (Google)

Z kolei *sojusz* i *zwycięstwo* w zdaniach nr (4) i (5) to słowa określające coś, czego nadawca by sobie życzył i czego wystąpienie w przyszłości jest zagrożone. Podobnie jest w innych zdaniach z internetu:

- (14) *Transfer do Liverpoolu wisi na włosku!* (NKJP)
- (15) *Porozumienie wisało na włosku*, ponieważ strona czeska groziła, że nie podpisze umowy, jeśli okres znoszenia ceł nie zostanie skrócony o połowę. (NKJP)
- (16) *Dotacja wisiła na włosku*. (NKJP)

Transfer, *porozumienie* i *dotacja* traktowane są ponadto jak coś, co zostało zrealizowane; strony zaangażowane w sprawę przeprowadziły rozmowy na ten temat, ustaliły warunki, jednak ostateczna realizacja ma się odbyć w przyszłości. Również w przyszłości może się zdarzyć coś, co uniemożliwi ten transfer, porozumienie lub otrzymanie dotacji.

Większość przykładów, np. por. (6)–(10) wpisuje się w drugie ze wspomnianych znaczeń zwrotu *coś wisi na włosku* (por. B.) – czyli ‘coś (np. *wojna*, *kłótnia*) lada chwila może się zdarzyć, wybuchnąć (SJPSz)’.

We wszystkich przykładach to, co *wisi na włosku*, jest wyrażone rzeczownikiem abstrakcyjnym. Dokładna analiza wypowiedzi w wyszukiwarce Google pokazała jednak, że czasem w skład omawianego frazeologizmu w znaczeniu A wchodzi rzeczowniki konkretne nieosobowe i osobowe. W pierwszej grupie (rzeczowników nieosobowych) znalazły się następujące przykłady:

- (17) Niech twój *jacht nie wisi na włosku* (Google)
- (18) Któregoś dnia obudził się a *pielucha wisiała „na włosku”* z jednej tylko strony. (NKJP)
- (19) Drugi *ząb* też już *wisi na włosku* – pierwszy sama sobie wyrwała wczoraj. (NKJP)
- (20) *Ulica wisiała na włosku* (NKJP)

W zdaniach (17)–(19) jest widoczne częściowe udosłownienie związku frazeologicznego. Jacht, pielucha i ząb ledwo się trzymają w odpowiednim dla nich miejscu, choć o *wiszeniu* trudno tu mówić. W ostatnim przykładzie został natomiast zastosowany inny zabieg. Z szerszego kontekstu wynika, że chodziło o ulicę, która lada chwila miała zostać zamknięta dla ruchu drogowego. W istocie więc tym, co *wisiała na włosku*, było normalne funkcjonowanie tej ulicy. Mówiący zastosował zatem elipsę, eliminując większą część treści.

W drugiej grupie – z rzeczownikami osobowymi – znalazły się następujące przykłady:

- (21) *Dyrektor wisi na włosku*. Konflikt w zakopiańskim PKS (NKJP)
- (22) [...] no u mnie stres, bo *szef wisi na włosku*, chcą się go pozbyć i rzuca piorunami we wszystkich. (Google)
- (23) Ja skądinąd i tak *wisiałem na włosku*. Szukano pretekstu, żeby mnie zdymisjonować. (Google)

Rzeczowniki wchodzące w skład opisywanego związku frazeologicznego nie są przypadkowymi nazwami. Są to wyrazy odnoszące się do pełnionej funkcji (np. *dyrektor*, *szef*). Pod zaimkiem *ja* może kryć się ktokolwiek, ale kontekst zdania pokazuje, że chodziło o osobę pełniącą określoną funkcję. Inne nazwy, np. *ojciec*, *profesor*, *kolega* nie pojawiały się w składzie zwrotu *ktos wisi na włosku* ani w NKJP, ani w wyszukiwarce Google.

Jeszcze raz o znaczeniu frazeologizmu *coś wisi na włosku*

W świetle powyższych rozważań nadal zastanawia kwestia dwóch zupełnie innych znaczeń analizowanego zwrotu. Można byłoby utrzymać oba znaczenia poprzez wyróżnienie dwóch leksemów *coś wisi na włosku* o identycznym kształcie, jednak o odmiennej semantyce: ‘coś zagraża’ i ‘coś jest zagrożone’. Widać jednak, że te dwie krótkie definicje prezentują tę samą sytuację widzianą z różnych stron. Dlatego też znacznie lepszym rozwiązaniem byłoby zaproponowanie jednej, znacznie pojemniejszej znaczeniowo eksplikacji. W każdej sytuacji opisywanej

w zdaniach jakiś element rzeczywistości jest zagrożony, choć pożądaný, natomiast inny jest zagrażający i niepożądany, np. w zdaniu *Wojna wisi na włosku* elementem zagrażającym jest *wojna*, natomiast zagrożonym – *pokój*, o którym autor zdania nie wspomina. W wyszukiwarce Google są jednak również zdania, które opisują tę samą sytuację z drugiej strony, np.

(24) Bliskowschodni *pokój wisi na włosku*. (Google)

lub pokazują oba aspekty sytuacji:

(25) *Pokój wisi na włosku*, a wojna atomowa może wybuchnąć lada moment. (Google)

W wypadku zdania *Ich małżeństwo wisiało na włosku* elementem zagrażającym jest jakiś czynnik niewyrażony w zdaniu, np. perspektywa rozwodu lub separacji, natomiast elementem zagrożonym – małżeństwo. I w tym wypadku można znaleźć przykłady ukazujące tę sytuację z drugiej strony, np.

(26) *Rozwód wisi na włosku*. (Google)

(27) A tak na serio to mam męża tabacznika i *separacja wisi na włosku* z w/w wymienionych powodów. (Google)

Oczywiście najczęściej w zdaniu tylko jeden element jest wyrażony wprost – drugiego trzeba się domyślić. Stąd wystarczającą definicją obejmującą wszystkie przykłady mogłaby być następująca: ‘coś jest zagrożone, bo coś innego może się wydarzyć w każdej chwili’. Definicja ta obejmowałaby dwa rodzaje sytuacji uzależnione od czasu trwania tego, co pożądané:

- ‘coś pozytywnego się dzieje i nadawca chce, by dalej trwało, jednak jest to zagrożone przez coś, co może nastąpić w przyszłości’;
- ‘coś pozytywnego ma się wydarzyć i nadawca chce, aby się wydarzyło, jednak jest to zagrożone przez coś, co może nastąpić w przyszłości’.

W obu sytuacjach to, co może zagrozić szczęściu, małżeństwu, sprawowaniu funkcji dyrektora itd., jest przewidywalne.

Podsumowanie

Ponieważ język wciąż się zmienia, od dawna używane słowa i związki wyrazowe wymagają weryfikacji. Zwrot *coś wisi na włosku* przeszedł liczne przeobrażenia zarówno w kwestii łączliwości semantyczno-leksykalnej, jak i znaczenia, dlatego konieczne wydało mi się zdefiniowanie go na nowo.

Jeśli chodzi o łączliwość, w skład zwrotu *coś wisi na włosku* wchodzi obecnie więcej rzeczowników niż w latach 80. XX w., kiedy frazeologizmem tym zajmował się S. Bąba. Żaden z badaczy, ani S. Bąba, ani P. Fliciński, nie zauważył jednak, aby nazwy osobowe były częścią tego zwrotu, więc prawdopodobnie dopiero w ostatnich latach takie połączenia pojawiły się w internecie. Oczywiście zwrot typu *dyrektor wisi na włosku* jest metonimią, a nazwa subiekty – *dyrektor* zostaje użyta zamiast nazwy obiektu – *funkcja dyrektora*.

Zastąpienie dwóch definicji analizowanego frazeologizmu jedną wydaje mi się uporządkowaniem różnych elementów jego znaczenia.

Bibliografia

- Bąba S., 1985, *Struktura normy frazeologicznej* [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej III*, M. Basaj, D. Rytel (red.), Wrocław, s. 87–105.
- Bąba S., 1986, *Zagadnienia normatywnej łączliwości frazeologizmu*, „Poradnik Językowy” 9–10, s. 633–642.
- Bąba S., 2009, *Studia i szkice*, Poznań.
- Fliciński P., 2015, *Wybrane aspekty nienormatywnej łączliwości frazeologizmów na podstawie danych korpusowych* [w:] I. Kosek, R. Makarewicz, K. Zawilska K. (red.), *Nowe zjawiska w języku, tekście i komunikacji* 5, s. 35–47.
- ISJP: Bańko M. (red.), 2000, *Inny słownik języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa.
- SFJP: Skorupka S. (red.), 1989, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- SJPW: Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W. (red.), 1900–1927, *Słownik języka polskiego*, Warszawa.
- SJPL: Linde S.B. (red.), 1807–1814, *Słownik języka polskiego*, Warszawa.
- SJPSz: Szymczak S. (red.), 1978–1981, *Słownik języka polskiego*, Warszawa.
- SJPWil: Zdanowicz A. i in. (red.), 1861, *Słownik języka polskiego*, Wilno.
- USJP: Dubisz S. (red.), 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Warszawa.
- Google: google.pl
- NKJP: nkjp.pl

What hangs by a thread?
– analysis of the semantic-lexical connectivity of phraseology

Summary

The paper shows the analysis of meanings and lexical-semantic connectivity of Polish phrase *coś wisi na włosku* (to hang in a balance, to hang by a thread) from its beginning to 2019. The phrase *coś wisi na włosku* has got two meanings:

- 1) 'something is uncertain and endangered (e.g. somebody's life)';
- 2) 'something may happen (e.g. war, quarrel).

These two meanings are completely different, which is strange. The article is an attempt to form one definition which will be wide enough to replace the previous two meanings.

Keywords: lexical-semantic connectivity, meaning, phrase, phraseology

Słowa kluczowe: frazeologizm, łączliwość semantyczno-leksykalna, znaczenie, zwrot